

СОКРАТ ТА ЙОГО РОЛЬ У ФОРМУВАНІ ПРОБЛЕМНОГО НАВЧАННЯ

В статті розглядається педагогічна творчість Сократа. Показано вплив його ідей на формування проблемного навчання. Акцентовано увагу на значенні вчення про “добру природу” людини, значення духовного світу індивіда, роль самопізнання в педагогічній практиці.

Ключові слова: педагогічні ідеї, духовність, духовний світ, етика, проблемне навчання.

Постановка проблеми. Проблема людини настільки багатогранна і невичерпна, що вона постає перед дослідниками у все нових і нових інтерпретаціях. Всеохоплюючий характер людини проявляється в цілому комплексі питань, найважливіші з яких – питання виховання та освіти.

Проблеми виховання, треба сказати, орієнтовані на фундаментальні питання про природу людини, її сутність, сенс життя, перспективи історичного існування тощо. Ці питання становлять основу і сенс самого процесу виховання.

Сучасна культурна і соціальна ситуація в Україні потребує звернення до історичних коренів, традицій, до відновлення історичної пам'яті, що обумовлено необхідністю і потребою в пошуку ціннісних підстав буття людини. Такі підстави забезпечують стійкість життєвої і соціальної позиції індивідів, орієнтацію на абсолютні цінності і цінності національної культури. При цьому вивчення спадщини світової філософської та педагогічної думки має не аби яке значення. Дослідження педагогічних аспектів існуючих теорій і концепцій дозволяють виявити передумови становлення парадигмальних підстав сучасної педагогіки. У цьому сенсі є досить справедливим твердження про те, що пізнати історію – це найкращий і найкоротший спосіб зрозуміти сучасність.

Історія освіти і виховання в Античності не є відстороненою і для нашої сучасної культури: вона повертає нас до безпосередніх джерел педагогічної традиції. Сама основа європейської, а отже і нашої культури бере початок з культури Античності, і це значною мірою стосується і системи освіти.

Вивчення освіти в соціальному сенсі викликає інтерес як з інституціональної точки зору, так і в контексті суб'єктивної картини світу окремо взятої людини, оскільки питання про освіту – це питання про управління людським капіталом, інтелектуальним і професійним потенціалом суспільства. Прагнення суспільства до того, щоб стати інформаційним, продиктоване закономірностями розвитку і вимогами часу. Нинішній стан речей такий, що сучасні тенденції в освіті – це не лише пошук нових форм (а частіше трансформованих старих), а потреба в “знанні про знання”, що орієнтоване на перспективу. Це пошук нових технологій, нових життєвих рівнів. Але, при цьому, слід зрозуміти, що освіта – це “переробка”

матеріалів минулого, що не вимагає повної відмови від її істин або повного її підпорядкування [1, с. 253].

Мислення людей формується в процесі пізнання, а саме пізнання є процесом діяльності людей, що відображає і відтворює об'єктивну дійсність в їх мисленні. Процес навчання пов'язаний із взаємною діяльністю викладача і учня, де перший передає другому накопичений досвід старших поколінь. При цьому вся історія пізнання є історією подолання пізнавальних труднощів. Відповідно мислення народжується і розвивається при необхідності подолання труднощів, які тепер прийнято називати проблемною ситуацією.

В нашій країні майже 30 років існує теорія проблемного навчання, де основним принципом є відносно самостійне вирішення пізнавальних завдань учнями під загальним керівництвом вчителя. Таке навчання робить значний вплив на розумовий розвиток учнів, тому що відповідає самій природі мислення як процесу, спрямованого на відкриття нових для людини закономірностей, шляхів вирішення пізнавальних і практичних проблем. Тому, досліджуючи питання щодо проблемного навчання, доцільно буде звернутися до педагогічних ідей античного філософа Сократа.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вчення Сократа та його життя не в меншій мірі здійснили великий вплив на античну і світову філософію. Філософська спадщина Сократа досліджувалася багатьма вченими. Педагогічна проблематика теж розглядалася як західними, так і вітчизняними дослідниками. Наприклад, сократівське мистецтво діалектики аналізувалося К'єркегором. Г. В. Ф. Гегель вважав, що Сократ "...являє собою не тільки найвищою мірою важливу фігуру в історії філософії, може бути, найцікавішу в стародавній філософії, а також і всесвітньо-історичну особистість" [3, с. 33]. До образу Сократа звертаються і провідні представники постструктуралізму Ф. Гваттарі, Ж. Дельоз і М. Фуко та ін. Філософсько-педагогічна практика Сократа розглядалася О. Базалук, Б. Бім-Бадом, В. Горським, П. Гуревичем, О. Лосевим, Н. Радіоною та іншими дослідниками.

Метод Сократа розвивався і вдосконалювався в працях великих педагогів. Про необхідність вчити дітей "відкривати джерела і виводити звідти різні струмочки" писав у "Великій дидактиці" Ян Амос Коменський.

Метою статті є розгляд педагогічної практики Сократа та аналіз евристичного методу в сучасних освітніх практиках.

Виклад основного матеріалу. Евристичний метод Сократа у навчанні, який відбувається у вигляді бесід, можна вважати передвісником проблемного навчання. Шляхом особливих питань і міркувань він допомагав співрозмовнику самостійно приходити до постановки або вирішення проблеми. Причому істина відкривалася часом не тільки для учня, але й самому вчителю.

Суть педагогічних суджень Сократа складає теза про те, що головною серед життєвих цілей людини повинно бути моральне самовдосконалення, оскільки рушійною силою проблемного навчання є суперечності між пізнавальними завданнями і рівнем знань, умінь учня. Сократ, як один із

основоположників учення про добру природу людини, надавав особливого значення природній схильності індивіда, вбачав найбільш вірний шлях прояву здібностей людини у самопізнанні. Він зазначав, що хто знає себе, той знає, що для нього корисно, і ясно розуміє, що він може і чого він не може.

За Сократом, людина володіє розумною свідомістю, яка спрямована до добра і істини. Щастя полягає насамперед в усуненні протиріччя між особистим і суспільним буттям. І, навпаки, акцент на особистих інтересах, їх протиставлення інтересам ближніх ведуть до душевного розладу і дисгармонії з суспільством.

Центральною ланкою розвитку сократичного методу навчання стало уявлення про такий процес у навчанні, який імітує реальний творчий процес, моделює його головні ланки, що включає створення проблемної ситуації і управління пошуком вирішення поставленої проблеми.

Проблемною називається така ситуація, коли при виконанні практичного або теоретичного завдання, виявляється недостатньо раніше засвоєних знань і виникає суб'єктивна потреба у нових знаннях. При цьому виникає пізнавальна потреба, що викликає і визначає пізнавальну активність особистості в навчанні. Ці пізнавальні потреби є основною ланкою, з якої в подальшому навчанні розвиваються пізнавальні та професійні інтереси людини.

В цьому плані ідеї Сократа є досить актуальними для нашого часу. Так, процес засвоєння нових знань здійснюється в системі проблемного навчання, як суб'єктивне відкриття їх учням за допомогою викладача. Таким чином, в системі проблемного навчання головними є дві умови:

- виникнення у кожного учня пізнавальної потреби в навчальному матеріалі, який засвоюється;

- суб'єктивне відкриття нових узагальнених знань, необхідних для виконання практичних або теоретичних завдань.

Загальною умовою успішності реалізації проблемного навчання є висока професійна майстерність викладача, що полягає в постановці проблем такого ступеня труднощів, які відповідають пізнавальним можливостям учнів та організації активної пізнавальної роботи кожного.

Показником ефективності проблемного навчання служить істотне підвищення якості засвоєння навчального матеріалу та можливостей його практичного використання у професійній діяльності. Віддаленим показником ефективності проблемного навчання є формування творчих здібностей та пізнавальної мотивації, що забезпечує можливості самоосвіти.

Сократ є захисником системи освіти, що розпадається фактично на два ступені: перший ступінь, визначальний і основний, був пов'язаний з вивченням етики; другий, як надбудова – вивчення спеціальних практичних життєвих питань.

Цілі освіти, висунуті Сократом, так і його ступені освіти, були безпосереднім наслідком психологічних передумов його навчання. Згідно цих передумов, наша розумна свідомість – інтелект – сприймається Сократом як щось просте і єдине, є визначальним чинником нашої діяльності. За самою

своєю внутрішньою суттю ця розумна свідомість прагне до добра і до істини. У цьому випадку відсутність протиріччя між цілями та шляхами особистого буття і навколишнього, суб'єктивно сприймається як щастя.

Навпаки, протиставлення себе навколишньому, висування на перше місце особистих інтересів – порівняно з інтересами ближніх – не може не породити душевного розладу і веде до створення дисгармонії в суспільному житті. За таких обставин людина усвідомлює, що її особисте життя є неповноцінне, і це суб'єктивно сприймається як почуття прикrostі, неспокою і приниженості.

Причина таких душевних станів – незнання і невміння охопити все різноманіття шляхів добра і зла. Таким чином, Сократ є одним з основоположників учення про “добру природу” людини, яке, будучи забутим на багато століть завдяки розповсюдженню християнства, сьогодні є затребуваним і здійснює вплив на новітню історію педагогіки.

Маються на увазі погляди Сократа на “природу людини”, які стосуються і чоловіка і жінки. Так, наприклад, у Ксенофонта в “Бенкеті” описується виступ танцівниці, де, з приводу цього, Сократ сказав: “...Як багато іншого, так і те, що робить ця дівчина, друзі мої, показує, що жіноча природа ніскільки не є нижчою чоловічої, тільки їй не вистачає сили та міцності. Тому у кого з вас є бажання, той хай вчить її сміло тим заняттям, які він бажав би в ній бачити” [4, с. 9].

Але, зі сказано вище, слідує, що, висуваючи ідеї про рівність “природи” чоловіка та жінки, Сократ, все ж таки, не робить висновку про їх однакові права на освіту у відповідних установах або у відповідних вчителів: жіноче навчання у нього проводиться згідно з грецькими традиціями, в сімейних умовах. Висновок про рівні права жінок на освіту, на основі визнання відносної рівності природи чоловіка і жінки, зробить дещо пізніше учень Сократа – Платон.

Найбільш вірний шлях до виявлення здібностей Сократ вбачав у самопізнанні. У даному сенсі, а також і в більш глибокому – у сенсі звільнення своєї свідомості від оболонок зла, яке опановує цією свідомістю, як наслідок негативних впливів навколишнього оточення, Сократ надавав величезне значення вислову, який викарбуваний у Дельфійському храмі: “Пізнай самого себе”, і часто любив повторювати цей вислів своїм співрозмовникам.

“Як ти думаєш, – каже Сократ, звертаючись до одного з них – Евфідема, – хто знає себе – чи той, хто знає тільки ім'я своє, або той, хто впізнав свої здібності, роблячи спостереження над собою, якими він володіє якостями. ...Таким чином, здається мені, хто не знає своїх слабкостей, не знає себе. А то хіба не очевидно, що знання себе дає людям дуже багато благ, а оману щодо себе – дуже багато нещастя. Хто знає себе, той знає, що для нього корисно, і ясно розуміє, що він може і чого він не може. Займаючись тим, що знає, він задовольняє свої потреби і живе щасливо, а не беручись за те, чого не знає, не робить помилок і уникає нещастя” [4, с. 26].

Викладене вище вчення Сократа про здібності має дуже велике значення в його педагогічній системі, оскільки саме критерієм наявності здібностей Сократ теоретично підкріплював “право на освіту” тієї чи іншої людини, виходячи при цьому з визнання тієї користі, яку вона може в такому випадку принести “суспільству” (поряд з основною користю, принесеної самому собі процесом самопізнання). “Могутні духом, – каже він (у Ксенофонта – *О. Р.*) про талановитих людей, – здатні довести до кінця розпочату справу, вони, якщо отримають освіту, в чому полягає обов’язок людини, стають відмінними, найвищою мірою корисними діячами: вони робляться найбільшими благодійниками людства. Але, залишившись без освіти, невігласами, вони бувають дуже поганими, шкідливими людьми: не будучи в змозі розібратися, в чому полягає обов’язок людини, вони часто займаються злочинними справами: вони горді, зарозумілі, важко їх утримати або відхилити від задуманого, тому вони стають найбільшими ворогами роду людського” [4, с. 4].

У тісному зв’язку зі своїм ученням про природу людини та її здібності Сократ вирішує проблему вчителя. Оцінювана з цієї ж точки зору його практична, вчительська діяльність набуває нового, більш поглибленого значення. Головне завдання цієї діяльності зводилося до того, щоб викликати до життя кращі, потаємні душевні сили вихованця на основі уважного вивчення його нахилів та здібностей. Виклик цих сил Сократ вважав “другим народженням” і те вчительське мистецтво, яке повинно було допомагати цьому другому народженню, називав “мистецтвом повитухи”, натякаючи на заняття своєї матері і висловлюючи ту основну думку, що справжнє знання не можна вкласти у свідомість учня ззовні, але що воно має зрости з глибин його особистості і за допомогою вчителя вийти на світло у всеозброєнні, як Афіна з голови Зевса. У кожному окремому життєвому випадку вирішення такого завдання йшло різноманітними шляхами, але все ж основна схема залишалася зазвичай незмінною [5, с. 149].

Суть схеми зводилася до того, що слід було насамперед зруйнувати систему помилкових уявлень і пов’язаних з нею суджень у свідомості учня, привести його до висновку, що він нічого не знає, а далі, зламавши, таким чином, його упередженість, на розчищеному ґрунті побудувати систему нових уявлень, кожен етап розвитку якого виникав би у свідомості учня як щось об’єктивно неминуче і, в той же час, як близьке, рідне, зростаюче з власного “я”. Виходячи з цих же передумов, сам Сократ у своїй промові перед судом називав своїх слухачів не учнями, але друзями, наслідувачами і товаришами [6].

В зв’язку з цим слід зауважити, що культура не є якимось обособлене явище. Вона прямо пов’язана з системою виховання, з системою освіти, і взагалі з соціально-політичним укладом певного суспільства. Зокрема, нагальною потребою сьогодення для більшості країн світу постає необхідність переходу від усталеної адаптаційної освітньої моделі, яка притаманна індустріальному та постіндустріальному суспільствам, до моделі

інноваційної, мета якої полягає у розвитку здібностей людини і швидкій та раціональній адаптації до мінливих умов [2, с. 131].

Таким чином, головним дидактичним досягненням Сократа можна назвати “маєвтику” – діалектичну суперечку, що підводить до істини за допомогою продуманих наставником питань, аргументативна діяльність, бесіда. Діалог – це найкраща форма навчання. Так найкраще позбутися забобонів і навчитися самокритики.

Зрушення до проблемного викладання намітилося в кінці XIX ст. Проте до цих пір в освіті превалує штудійність. Бесіди Сократа були направлені на те, щоб допомогти “самозародженню” істини в свідомості учня. У пошуках істини учень і наставник повинні були знаходитися в рівному становищі, керуючись тезою: “Я знаю тільки те, що я нічого не знаю”.

Також слід зазначити, що сократівська система навчання має значення і для впровадження в освіту безперервного навчання. Освіта, що відбувається протягом усього життя, стає реальністю з наслідками не лише для освітнього простору взагалі, а й для індивідуальних освітніх процесів. У результаті теоретичного усвідомлення проблеми приходимо до розуміння того, що освіта як соціальний ресурс повинна набувати універсального безперервного характеру. Унаслідок її засвоєння індивід стає суспільною одиницею і несе особисту відповідальність, має свободу освітнього вибору та доступу до освітніх ресурсів [1, с. 261].

Бесіди Сократа викликали у слухачів особливий емоційний та інтелектуальний підйом. “Коли я слухаю його, серце у мене б’ється набагато сильніше ... а з очей моїх від його промов ллються сльози; те ж саме, як я бачу, відбувається і з багатьма іншими”, – так описував свої враження учень Сократа.

Сократичний діалог, хоча і вимагає більшої праці від викладача, точніше, інших його здібностей, є більш демократичним способом передачі знання.

Висновки. Отже, головне достоїнство сократівського методу: спрямованість його на встановлення незнайомого, саме того поля, яке нам невідоме і яким варто оволодіти. Потрібно усвідомити те, що наскільки повно ми виявимо незнання, настільки успішно можемо побудувати нові знання. Але, в той же час, потрібно зазначити, що сучасна література ще недостатньо виявила переваги та недоліки сократівського методу, побудованого на складних діалогових відносинах суб’єктів навчання.

Література

1. Бойко О. П. Культура дозвілля у суспільстві ризику : монографія / О. П. Бойко. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2011. – 285 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/handle/123456789/7692>
2. Бойко, О. П. Культура та освіта в глобалізованому світі / О. П. Бойко // Освіта і доля нації. Антикризисний потенціал освіти і виховання : матеріали X Міжнародної наук. – практичної конференції (2–3 жовтня 2009 р.). – Харків : ХНПУ, 2009. – С. 130–132. – Режим доступу: <http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/handle/123456789/7545>.
3. Гегель Г. В. Ф. Лекції з історії філософії. – СПб., 1994. – Кн. 2. – 423 с.
4. Ксенофонт. Воспоминания о Сократе. – М. : Наука, 1993. – 592 с.

5. Платон. Собр. Соч. : в 4-х т. – Т. 2. – М. : Мысль, 1993 – 539 с.
6. Платон. Апология Сократа / пер. Вл. С. Соловьева, М. С. Соловьева и С. Н. Трубецкого. – Т. 2. – М., 1903 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://philosophy.ru/library/plato/apology.html>
Отримано 14.01.2015

Summary

Razumenko Olga. Socrates and his role in the formation problem-based learning.

In the article the pedagogical work of Socrates. The influence of his ideas on the formation of problem-based learning. Attention is focused on the importance of the doctrine of “good nature” of man, meaning the spiritual world of the individual, the role of self-knowledge in educational practice.

Keywords: *pedagogical ideas, spirituality, spiritual world, ethics, problem teaching.*